

PODSUMOWANIE

Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (lata 1621–1670) jest w założeniu dziełem wieloelementowym, składającym się z charakterystyki samego cmentarza, ale także jego najbliższej przestrzeni.

Nekropola odkryta przy ul. Katedralnej 4 prezentuje się wyjątkowo na tle innych, katolickich cmentarzysk wrocławskich okresu nowożytnego. Cechuje ją przede wszystkim bardzo bogate (jak na środowisko lokalne) wyposażenie grobów (Pankiewicz, Marcinkiewicz; Pankiewicz, Witkowski).

Zestaw znalezisk z grobów przy kościele św. Piotra i Pawła obejmuje przede wszystkim medaliki, różańce, krzyżyki i wianki, rzadziej zachowane części stroju. Analiza form różańców z ul. Katedralnej wykazała, że ich układ odbiega od używanych obecnie. Niezmiernie ciekawych wniosków dostarczyły też studia nad kolekcją medalików, które jak stwierdzono, pochodziły najczęściej z miejsc pielgrzymkowych. Najliczniejszy i najbardziej zróżnicowany zbiór medalików przedstawiał Matkę Boską Bardzką, wskazując właśnie na Bardo, jako na jeden z ważniejszych ośrodków pątniczych dla ówczesnych mieszkańców Śląska, ale także Ziemi Kłodzkiej, Czech i Polski (Pankiewicz, Witkowski). Medaliki i różańce uznano za typowe dla katolickiego rytuału pogrzebowego. Na podstawie porównania wrocławskich nekropoli katolickich i protestanckich wstępnie wydzielono zestawy przedmiotów charakterystyczne dla kultury sepulkralnej obu tych obrządków (Pankiewicz, Marcinkiewicz). Nie stwierdzono natomiast, aby wyposażenie grobów z ul. Katedralnej 4 odbiegało zasadniczo od odkrytego innych nekropoliach katolickich datowanych na XVII–XVIII w., co podważa, postawioną na wstępnym etapie badań,

tezę o elitarnym charakterze badanego przez nas cmentarzyska.

Ewentualne wątpliwości w tej materii rozwiewa analiza źródeł pisanych dotyczących nekropoli przy kościele św. Piotra i Pawła. Z zapisek zachowanych w księgach parafii katedralnej wynika, że przy ul. Katedralnej 4 grzebano osoby niezbyt majątne, zapewne w dużej mierze pracujące na potrzeby kleru z Ostrowa Tumskiego (Wojcieszak).

Informacje pisane dotyczące statusu majątkowego ludzi pochowanych na cmentarzu przy kościele św. Piotra i Pawła, zdają się potwierdzać wnioski płynące z analizy antropologicznej. Wykazała ona, że pochowane przy ul. Katedralnej osoby żyły w dość dobrych, stabilnych warunkach, chociaż kości niektórych z nich zdradzają, że w pewnych okresach swojego życia osoby te mogły cierpieć z powodu niedożywienia (Kwiatkowska, Szymczak).

Spośród badanych dotychczas nowożytnych stanowisk sepulkralnych, datowanie większości z nich ustalono ramowo na XVII–XVIII w., w przypadku naszej nekropoli czas jej funkcjonowania przypadający na lata 1621–1670 wyznaczają natomiast źródła pisane (Wojcieszak). Tak precyzyjne ramy chronologiczne przydają w znaczący sposób wartości opracowania, gdyż materiały pochodzące z cmentarzyska (zwłaszcza dewocjonalia) stanowią dzięki temu doskonały punkt odniesienia dla innych badaczy zajmujących się kulturą okresu nowożytnego.

Kultura materialna czasów późniejszych niż średniowiecze, do niedawna pozostawała poza zakresem zainteresowania archeologów polskich, nadal jest ona dość słabo rozpoznana, a opracowania jej dotyczące, często jeszcze mają charakter przyczynkarski. Tym bardziej istotne było opracowanie nie tylko wyposa-

zenia grobowego, ale także zbioru zabytków pochodzących z cmentarza i jego najbliższego otoczenia. Zabytki te, jak np. fragment zegara słonecznego (Sawicki, *Stracony czas...*) czy plakietki kościane z symbolami karcianymi (Jaworski), są przedmiotami unikatowymi na terenie ziem polskich, a zarazem swoistą manifestacją poziomu życia ówczesnych wrocławian.

Mimo masowości znalezisk, do bardzo słabo rozpoznanych kategorii zabytków nowożytnych należy ceramika, zarówno ta produkowana dla każdego rodzaju klienteli, jak i luksusowa. Pochodząca z badań przy ul. Katedralnej 4, ceramika szczególnie, przeznaczona dla węższego grona zamożniejszych odbiorców stała się przedmiotem jednego ze szczegółowych opracowań. Na jego podstawie, ocenić można preferencje nowożytnych mieszkańców Wrocławia dotyczące wyrobów luksusowych, oraz prześledzić powiązania handlowe stolicy Śląska z terenami Nadrenii, Saksonii, Łużyc, dzisiejszych Czech, a także z innymi ośrodkami śląskimi (Mackiewicz).

Zasięg kontaktów interregionalnych ma także odzwierciedlenie w znaleziskach monet, ozdób i części stroju oraz przedmiotów użytkowych, zarówno powszechnych (fajki) jak i niecodziennych (zegar dyptykowy). Ich proveniencja wyraźnie wskazuje na przynależność do terenów Niemiec, Czech i szeroko rozumianej Europy Zachodniej i nie pozostawia wątpliwości, o związku ówczesnego Wrocławia właśnie z tym kręgiem kulturowym, zaś w znacznie mniejszym stopniu z terenami Rzeczypospolitej (Duma; Sawicki *Elementy stroju...*; Sawicki *Stracony czas...*; Mackiewicz; Chudziak). W wielu przypadkach możliwe było stwierdzenie miejscowego, śląskiego, pochodzenia niektórych dóbr, co daje sposobność śledzenia rynku macierzystego i zjawisk zapotrzebowania na różnego rodzaju artykuły (Duma; Mackiewicz; Chudziak; Jaworski; Lisowska; Gunia). Stwierdzono przy tym, że jakość lokalnych wyrobów często nie odbiegała od tych importowanych, świadcząc o wysokim poziomie, ale także oryginalnym stylu miejscowych wyrobów (Mackiewicz; Chudziak).

Specyfika zabytków z ul. Katedralnej 4 wiąże się także ściśle z miejscem ich odkrycia jakim jest Ostrów Tumski. Już od początku dziejów Wrocławia, ta jego część pełni rolę szczególną. We wczesnym średniowieczu stanowi ona bowiem załazek przyszłego miasta, i jest miejscem gdzie istniał gród wrocławski z siedzibą księcia i biskupa. W późnym średniowieczu i czasach nowożytnych Ostrów Tumski traci funkcję siedziby księcia, natomiast staje się ośrodkiem zdominowanym przez władze kościelne.

Ta wyjątkowa rola wyspy tumskiej znajduje swoje odbicie także w kulturze materialnej.

Specyficzną kategorią wyrobów, związanych być może z konkretnym odbiorcą (nie wykluczone, że władzami kościelnymi), jest też seria naczyń luksusowych z wyobrażeniami św. Jana Chrzyciela, patrona miasta i wrocławskiej katedry, być może św. Doroty/Jana Ewangelisty (?) i Marii (Mackiewicz). W zbiorze zabytków pochodzących z badań przy kościele św. Piotra i Pawła zwraca też uwagę duża liczba zabytków związanych z piśmiennictwem, datowanych zarówno na średniowiecze jak i na okres nowożytny (okucia ksiąg, łańcuszki do ksiąg, kamienne tabliczki i rysiki do pisania – Sawicki *Elementy stroju...*; Lisowska).

Kategorią zabytków bardziej prozaiczną, ale dającą możliwość prześledzenia przemian zachodzących w kulturze materialnej od czasów średniowiecza po okres nowożytny, są kości zwierzęce. Na ich podstawie, uchwycono zmiany w strukturze hodowli i konsumpcji mięsa w XI–XII, następnie XV–XVII wieku. Stwierdzono, że we wczesnym średniowieczu dokonywano uboju osobników młodszych, zapewne na potrzeby dworu książęcego, zaś w późnym średniowieczu i okresie nowożytnym, osobników starszych (Chrószcz, Janeczek). Obecność kości zwierząt starszych wśród bydła, może mieć też związek z funkcjonowaniem w XVII w. pracowni kościarskiej w tej części Ostrowa Tumskiego (Chrószcz, Janeczek; Jaworski).

Na lokalizację takiej pracowni w pobliżu kościoła św. Piotra i Pawła wskazuje bardzo duża ilość odpadów po produkcji paciorków różańcowych i guzików. Obserwacja technologii wykonania tych przedmiotów świadczy o tym, że w okresie nowożytnym ich produkcja odbywała się znacznie szybciej, ale z mniejszą dbałością (Jaworski). Nie przypadkowe wydaje się też właśnie takie ułożenie pracowni. Na terenie Ostrowa Tumskiego najwięcej odpadów produkcyjnych odkryto przy ul. Katedralnej 4 oraz kościele św. Marcina (Jaworski), czyli przy samym wejściu na teren wyspy, i obszarze największego zagęszczenia kościołów. Być może nie bez znaczenia dla takiej, a nie innej, lokalizacji warsztatu był też pobliski cmentarz, na którym grzebano zmarłych wyposażonych w różańce, zapewne wytworzone nieopodal. Hipotezę o istnieniu w tym rejonie pracowni, wyrabiającej różne przedmioty zarówno na potrzeby wiernych jak i rodzin zmarłych, potwierdzają też pośrednio znaleziska form odlewniczych z ul. Katedralnej 4 i pobliskiego pl. Kościelnego. Jedną z nich służyła do wyrobu szpilek, stanowiących ozdobę stroju w okresie nowożytnym, ale spotykanych

PODSUMOWANIE

dość często także w grobach z tego czasu. Druga, pochodząca z pl. Kościelnego, mogła być natomiast używana do produkcji ozdobnych okuć trumien, książeczek do nabożeństwa, ewentualnie pasów (Lisowska). Obecność formy do wytwarzania szpilek oraz odpadów po produkcji paciorków różańcowych i guzików także nie wydaje się przypadkowa, gdyż jak przekonuje wizerunek z wrocławskiej tarczy trumiennej cechu grzebieniarzy, rzemieślnicy ci trudnili się właśnie wyrobem wszystkich tych przedmiotów (Jaworski).

Przykład pracowni kościarskiej produkującej zapewne akcesoria na potrzeby kościołów i pobliskiego cmentarza przekonuje, że przestrzenie *sacrum* i *profanum* wzajemnie się przenikały i doskonale uzupełniały. Mimo zmiany funkcji Ostrowa Tumskiego w okresie nowożytnym widać również, że nadal było to miejsce szczególne, pełniące wyjątkową rolę w kulturze i życiu duchowym nowożytnego Wrocławia.